

komercialnega reprezentanta, ki bi bil potreben za dvig trgovine v lukah, je odgovoril povoljno. Izjavil je med drugim tudi to, naj ima ta reprezentant pravico prisiliti k delu za nizko plačo vse pohajkovalce, predvsem berače, ki so zmožni delati (vpliv projektov!). Dalje je trdil, da trgovina in manufakture ne bodo cvetele vse dotlej, dokler bodo še obratovali cehi in obstajali njihovi privilegiji, dokler bodo mesta — predvsem ljubljanski magistrat — silili vsakega manufakturista (= delavca v manufakturi), rokodelca in rokodelca pod kaznijo zaplembe celotnega premoženja k sprejemu meščanstva (torej je bil ta fevdalec naprednejši kot pa ljubljanska trgovska aristokracija!). Predlagal je ukinitve cehov in vseh monopolov ipd.¹¹⁴ Bil je torej pristaš nevezanega, svobodnega trgovanja.

LA FABRIQUE DE DRAPS DE LJUBLJANA

Résumé

L'auteur poursuit son étude sur la principale manufacture textile du 18e siècle en Slovénie. Après 1730, cette fabrique entre dans une phase de développement technique et organisationnel, ce qui fit monter sa production jusqu'à 30.000 aunes de drap, c'est-à-dire de 100% dans les années 1727-37.

La production dépassa vite les besoins du marché et la crise se manifesta dès 1737/38; de nombreux ouvriers furent licenciés, puis le maximum de production fut fixé à environ 20.000—25.000 aunes.

En 1747, les Etats provinciaux vendirent la manufacture au négociant Friedrich Weitenhüller qui la revendit en 1762 aux associés Valentin Ruard (d'origine française) et Joseph Desselbrunner. L'entreprise fut agrandie, le marché s'élargissait, ce qui fit monter la production peu à peu de 36.000 aunes en 1762 à plus de 100.000 aunes. En 1802, la fabrique fut fermée.

Jože Žontar

POSEBNO SODIŠČE ZA KMETSKE PODLOŽNIKE, NJIHOVE PRITOŽBE TER POSKUSI REGULACIJ PODLOŽNIŠKEGA POLOŽAJA V TEREZIJSKI DOBI NA KRANJSKEM*

V prispevku h prikazu pravnega in družbenega položaja kmetских podložnikov v terezijanski dobi na Kranjskem obravnavam v prvem delu organizacijo posebnega sodišča za spore v podložniških obveznostih, v drugem delu razprave navajam podložniške pritožbe, njihov uspeh oziroma neuspeh, ki jih je često vodil tudi do upora, ter v zadnjem delu obravnavam poskuse regulacij podložniških obveznosti in pravic v omenjeni dobi. Postavitev posebnega sodišča spada v sklop širokopoteznih in globokih upravno-sodnih reform Marije Terezije. Vobče pa je pomembno njeno prizadevanje, urediti položaj kmetских podložnikov. Podložniških bremen, strukture kmetских posesti (hub in zemljišč) in podložniškega osebnega položaja sem se dotaknil le toliko, kolikor je bilo to potrebno za pojasnilo omenjenih problemov. Dosedanja historiografija se je le malo ukvarjala z vprašanji, ki jih obravnava študija. Dela v avstrijskem okviru ne polagajo

¹¹⁴ SSA, fasc. 28; Ljubljana 1. dec. 1722.

pozornosti na takratne kranjske razmere.¹ Kolikor pa to obravnavajo občna dela za slovensko ali kranjsko ozemlje, presojujejo položaj kmetskega stanu² le splošno in pogosto tudi nekritično. V svojih razpravah sta opozorila na iudicium delegatum in causis subditorum J. Polec³ ter na konsens in causis summi principis in podložniškega odvetnika A. Urbanc.⁴ Pri tem pa je iz avstrijske historiografije razvidno, da je bila postavitev obravnavanega sodnega urada in njegova organizacija izvršena sčasno tudi v ostalih avstrijskih deželah.⁵ Pritožbe podložnikov, ki so se nanašale na podložniško razmerje v terezijanski dobi, niso bile doslej še obdelane. Na upor smledniških podložnikov je opozoril Vl. Leveč.⁶ Izmed regulacij pravnega položaja podložnikov je prikazal J. Polec poskus prevedbe zakupnih kmetij v kupne.⁷

Razpravo sem sestavil na podlagi gradiva v Državnem arhivu Slovenije. Glavni viri, ki sem jih pri tem uporabljal, so potekali iz arhiva reprezentacije in komore ter njenega naslednika, političnega oddelka deželnega glavarstva in raznih graščinskih arhivov, kolikor so pač že urejeni. Žal pa ni bilo mogoče najti protokolov obravnavanega sodnega urada.

I.

Izza srednjega veka so spadali pravni spori med podložniki in zemljiškimi gospodi na Kranjskem pred deželnoglavarstvo sodišče.⁸ Februarja 1749 pa je ustanovila Marija Terezija za spore, ki so izvirali iz podložniškega razmerja (glede dajatev, tlake, desetine, lavdemijev, odkupnine, to je pristojbine, ki jo je plačal rojenjak (Erbhold) svojemu zemljiškemu gospodu, ko se je odkupil od njega in odšel k drugemu, in pod.) po češkem vzoru posebno sodišče (iudicium delegatum cum derogatione omnium instantiarum) s posebnim odvetnikom, ki naj bi proti primerni plači uradno in

* Kratice pomenijo:

arh. DGI — arhiv deželnega glavarstva (politični oddelek)

Gr arh. — graščinski arhiv

arh. RK — arhiv reprezentacije in komore

¹ E. Murr Link, *The Emancipation of the austrian peasant, 1740—1798*, New York 1949, in ostala tu navedena literatura.

² M. Dolenc, *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*, Lj. 1935, 217 sl.; J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1910—1916, 939 sl.; A. Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, 4. del, Lj. 1876, 162 sl.

³ J. Polec, *Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stol.*, Zbornik znanstv. razprav VI/1928, 140 op. 120.

⁴ A. Urbanc, *Podložniški odvetnik*, Slovenski pravnik LVII/1943, 52—57.

⁵ M. Wutte, *Beiträge zur Verwaltungsgeschichte Kärntens*, Carinthia I. 133/1943, 45/46; H. Hermann, *Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten*, 2. del, 2. zv., Celovec 1855, 74; A. Mell, *Die Anfänge der Bauernbefreiung in Steiermark unter Maria Theresia und Josef II.*, *Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, 5. del, 1. zv., Gradec 1901, 57/58; K. Grünberg, *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien*, 1. del (1894), 32, 145, 155/6; 2. del (1893), 48/9.

⁶ Vl. Levec, *Schloss und Herrschaft Flödnig in Oberkrain*, *Mitteilungen des Musealvereines f. Krain* IX/1896, 211, 273/4.

⁷ J. Polec, *Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stol.*, Zbornik znanstv. razprav XIII./1937, 154—166.

⁸ J. Polec, *Razpored sodnih instanc*, 119.

zastonj zastopal kmetske podložnike. Razen te službe ne bi smel voditi nobenih drugih odvetniških poslov. Kmetski podložniki se tudi ne bi smeli obračati na kakšne druge odvetnike razen na njega. Sodišču deželnega glavarstva je naročil dvor, naj predlaga enega izmed kranjskih odvetnikov za odvetnika podložnikov ter stavi predlog o njegovi letni plači.

Kranjsko deželnoglavarstvo sodišče je sporočilo, da so povprašali sedem starejših odvetnikov, če bi bili pripravljeni sprejeti omenjeno službo podložniškega odvetnika. Nekateri so odklonili ponudbo z izgovorom, da se boje preobremenjenosti z delom zaradi nadležnih in neutemeljenih tožb podložnikov, drugi pa so bili pripravljeni zastopati podložnike, toda le proti letni plači 2000 gld. ali vsaj 1500 gld. zaradi večjih stroškov, ker bi morali imeti zaradi močnega nadlegovanja podložnikov več pisarjev. Deželnoglavarstvo sodišče je predlagalo izmed teh odvetnikov za novo službo dr. Josipa pl. Kappusa.

Obenem pa je izrazil svoje pomisleke proti postavitvi posebnega sodišča. To bi namreč moglo povzročiti, da bodo kranjski podložniki, ki že tako zelo nagibajo k tožarjenju, zanemarjali svoje poljsko delo ali bi moglo povzročiti celo splošen upor proti zemljiškim gospodom. Kljub temu, da daje sodišče deželnega glavarstva podložnikom vso pravno zaščito, so kmetje objestni, zamolče »res iudicatae« in izdane resolucije ter vnovič nadlegujejo oblastva. To kažeta sledeča dva primera. Čeprav so bile ukinjene svoboščine zagorskih kosezov, so vendar znova prosili Karla VI. za potrditev svoboščin in jo tudi prejeli l. 1706, ker so zahrbtno zamolčali omenjena dejstva. Nato so jim l. 1733 razveljavili z zvižajo pridobljeno odločbo. Enako so se leta 1745 neupravičeno pritožili podložniki gospostva Polhov gradec zoper svojo gospostvo glede tlake, desetine in drugih dajatev. Ker so zamolčali »res iudicatas et executas«, jih je smatrati za trdovratne, objestne in kaznive tožnike. Kolovodje nemirnih podložnikov in njihove zlobne pravne svetovalce je treba kaznovati s šestimi tedni prisilnega dela v železju. Vsi podložniki morajo obljubiti pred okrožnim glavarjem pokorščino svoji zemljiški gosposki in opustiti nadaljnje tožarjenje. Glede pritožbenih zadev so jim ukazali trajen molk. Noben odvetnik jim ne sme več dajati pravne pomoči. Z ustanovitvijo omenjenega iudicium delegatum bi se utegnile vse te tožbe obnoviti. Tako so se že oglasili zastopniki zagorskih kosezov pri dvorni komisiji in publicis et politicis v Ljubljani in prosili, da bi jim zaščitila njihove že razveljavljene svoboščine zoper zemljiško gospostvo. Z novim načinom postopka pa bi se izognili deželnemu glavarstvu, ki so mu edino znani starejši pravdni spisi. Istega mnenja kakor deželnoglavarstvo sodišče je bil tudi justični urad, t. im. vlada v Ljubljani, pa tudi deželni stanovi, saj so bili povsod pripadniki istega družbenega razreda, plemstva.⁹

Navedeni ugovori so bili vsaj deloma in začasno učinkoviti. Vladarica je ukinila posebno sodišče za pritožbe v podložniških zadevah. Ločila pa je maja meseca istega leta (1749) pristojnost v sporih glede podložniških zadev od ostalih. Deželnemu sodišču (Landrecht — 1749—1763), ki je nastalo z združitvijo deželnoglavarstva in ograjnega sodišča in njegovemu

⁹ 10. 3. 1749, Gr arh. Dol, Gallenbergovi spisi, fasc. Deželne zadeve; 28. 4. 1749, stanovski arh., registraturni protokol 1744—1771, 236'.

nasledniku, justičnemu oddelku pri deželnem glavarstvu (1763—1783), je prepustila odločanje v vseh sporih med gospodi in podložniki, ki niso izhajali iz katerekoli oblike podložniškega razmerja. Omenjena redna sodišča so predstavljala obenem še nadalje tudi prizivno instanco za patrimonialna sodišča. Za tožbe podložnikov proti njihovim gospostvom in obratno v zadevah podložniških dolžnosti (re tributaria) pa je ukazala Marija Terezija, naj jih prevzame zaenkrat vlada v Ljubljani. Podložnike naj zastopa pri njej fiskal Janez Hieronim Marzina pl. Merzenheim. Po preteku leta naj predloži seznam opravljenih procesov, na kar bo prejel ustrezno nagrado.¹⁰ Spori glede kontribucije pa so ostali v terezijanski dobi (z izjemo l. 1750/51) pridržani deželnemu političnemu uradu.¹¹

Ker pa je bila septembra 1749 ukinjena vlada, je postavila Marija Terezija naslednje leto (1750) posebno sodišče iudicium delegatum in causis subditorum za tožbe med zemljiškimi gospodi in podložniki. Novo sodišče je bilo podrejeno notranjeavstrijskemu iudicium revisorium v Gradcu. Obstajalo je iz posebnega predsednika, bivšega svetnika vlade Franca Karla pl. Hohenwarta, šestih prisednikov, tajnika - zapisnikarja in pravnega zastopnika podložnikov, fiskala pl. Merzenheima. Slednjemu so dodelili bivšega sekretarja vlade Antona Kappusa pl. Pichelstein kot namestnika (vice-fiskala). Podložnike je zastopal fiskal brezplačno, šla pa mu je neka nagrada iz deželnoknežjega erarja. Pri omenjenem sodišču se niso mogli posluževati podložniki kakšnega drugega odvetnika. Razprava se je vršila po skrajšanem postopku, ki je veljal za iudicium delegatum in causis commissorum ter se je zaključila s formalnim sodnim izrekom.¹²

Že naslednje leto (1751) je ukinila vladarica iudicium delegatum in causis subditorum, odločanje obravnavanih tožb pa je predala rednemu deželnemu sodišču (Landrecht). Za njegove razprave glede podložniških obveznosti je ostal še nadalje sumarni postopek v veljavi.¹³

Leta 1747 je prevzela reprezentacija nalogo ščititi podložnike. Enako so morala tej sledeča (po l. 1748) deželna politična oblastva (deputacija, reprezentacija in komora in deželno glavarstvo) nadzirati s sodelovanjem okrožnih uradov, da ne bi nalagala gospodstva protipravno podložnikom da-

¹⁰ 24. 5. 1749, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl. proti gosposkam) in v knjigi resolucij 1749, 117'—118; o splošni upravi in sodni organizaciji v 2. polovici 18. stol. na Kranjskem prim. J. Žontar star., Uprava in sodstvo na Kranjskem v 18. stol. (do francoske okupacije) v Pregledu upravne in ustavne zgodovine slovenskega ozemlja, ki ga pripravlja za tisk Društvo arhivskih delavcev LRS; J. Polec, Razpored sodnih instanc, 139.

¹¹ Tiskan patent Dunaj 6. 10. 1748, zbirka patentov, fasc. P 3 a; arh. RK, fasc. XXVII. (posli reprezentacije in komore); 29. 7. 1775, arh. DGI, publ. — polit., fasc. L 1/2, le iudicium delegatum in causis subditorum je bil l. 1750/51 pristojen za spore glede kontribucije: tiskan patent Lj. 19. 9. 1750, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses in causis summi principis et commissorum).

¹² 31. 1. 1750, knjiga resolucij 1750, 25/25' in v Gr. arh. Dol, Reigersfeldovi spisi, fasc. XXI; tiskan patent Lj. 19. 9. 1750, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses); osnutek za ta patent je napravil notranjeavstrijski iudicium revisorium v Gradcu; 12. 9. 1750, knjiga resolucij 1750, 251'/252.

¹³ 1. 5. 1751 (Gradec 22. 6. 1751), Gr. arh. Dol, Raigersfeldovi spisi, fasc. XXI; 5. 10. 1751, protokol Janeza Seyfrida grofa Herbersteina 1751; 13. 11. 1751, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.).

jatve ali zahtevala od njih neupravičene storitve ter se v vsem ravnala po generalijah. Če je bilo ugotovljeno, da je gospostvo krivično obremenjevalo podložnike, so bila oblastva dolžna kaznovati gospostvo ali njenega upravnika ne glede na njihov ugled. Kolikor pa je prišlo do sporov med podložniki in gospostvi glede obveznosti, ki so jih imeli podložniki na podlagi urbarja, so imela oblastva v letih 1748—1750 nalogo posredovati in skušati spor poravnati.¹⁴ Leta 1750 pa je vobče odredila vladarica, da se mora podložnik najprej pritožiti pri okrožnem uradu, preden nastopi sodno pot. Okrožni urad, v težjih primerih reprezentacija in komora, naj preišče zadevo sumarno, zasliši stranke in izda začasno odločbo (provisionale). Če tožeča stranka ne bi nastopila v določenem roku sodne poti, je postala omenjena odločba dokončno veljavna.¹⁵ Zaradi teh predpisov je prišlo do kompetenčnih sporov in jurisdikcijskih zmot med političnimi in sodnimi uradi. Reprezentacija in komora je zatrjevala kot zanesljivo dejstvo, da deželno sodišče ne ravna z omenjenimi pritožbami sumarno, marveč po običajnem postopku kot v ostalih pravnih sporih. Deželno sodišče pa je proglasilo začasno odločbo okrožnega urada glede sogornikov (Bergholden) Ruperč vrha za nično, ker po njegovem mnenju, ki pa je bilo zmotno, ne spadajo desetinski spori v jurisdikcijo okrožnega glavarja. Na ta očitek pa je odgovoril okrožni glavar, da deželno sodišče ni pristojno razsojati o jurisdikcijski oblasti okrožnega glavarja.¹⁶

Omenjeno nasprotje, je dalo povod, da je dodelila Marija Terezija marca leta 1753 tožbe podložnikov proti gospodom in obratno glede podložniških obveznosti konsesu in *causis summi principis et commissorum*,¹⁷ ki je bil postavljen l. 1751 namesto ukinjenega *iudicium delegatum* in *causis domini et commissorum*. V njegovo pristojnost so spadale poleg mitniških in tobačnih dohodarstvenih zadev še fiskalne zadeve, regalije in deželnoknežje vrhovnostne pravice.¹⁸ Priziv od ljubljanskega konsesa naj bi bil možen na direktorialni konses in *publico-contentiosis* na Dunaju.

Reprezentacija in komora je imela pomisleke proti temu, da bi vlagali podložniki tožbe takoj neposredno pri konsesu, ker bi morali prihajati za vsak primer v Ljubljano. Fiskal kot podložniški zastopnik ne bi mogel zaradi ostalih službenih poslov ob vsaki priliki sprejemati podložnike. Tudi juridični svetniki so močno obremenjeni z drugimi opravili. Zato so predlagali, naj se pritožijo stranke najprej pri pristojnem okrožnem uradu. Ta naj jih zasliši ter sestavi o tem zapisnik, ki ga pošlje reprezentaciji in komori.

¹⁴ 15. 4. 1747, *Miscellanea Hohenwarti* X., 376, zbirka rokopisnih knjig 67 (I. 6 d); tiskan patent Dunaj 6. 10. 1748, zbirka patentov P. 3 a; 28. 12. 1748, knjiga resolucij 1748, 67'; arh. RK, fasc. XXVII. (posli reprezentacije in komore); 12. 4. 1752, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.) in v knjigi resolucij 1752, 135/135'; 29. 7. 1775, arh. DGI, publ. — polit., fasc. L 1/2.

¹⁵ Tiskan patent Lj. 19. 9. 1750, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses); 30. 1. 1751 § 34, Herbersteinov protokol 1751 pod 5. 10.; 13. 11. 1751, 1. 4. 1752 in 10. 6. 1752, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.).

¹⁶ 28. 12. 1748, knjiga resolucij 1748, 67'; 19. 4. 1752, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.) in v Herbersteinovem protokolu 1752; 24. 3. 1753, Gr. arh. Dol, Raigersfeldovi spisi, fasc. XXI. in v knjigi resolucij 1753, 148—151'.

¹⁷ 24. 3. 1753, Gr. arh. Dol, Raigersfeldovi spisi, fasc. XXI. in v knjigi resolucij 1753, 148—151'.

¹⁸ Arh. RK, fasc. XXXVII. (konses).

Ona ga bo predala omenjenemu konsesu, ki naj odloči o sporni zadevi in izreče sodbo. Predsedniku reprezentacije in komore, Janezu Seifriedu grofu Herbersteinu se ni zdel ta predlog koristen in primeren. Predložil je vladarici svoje posebno mnenje. Upoštevati je treba, da bo mogel razpravljati in odločati konses le redko kdaj o sporni stvari, ne da bi sam. zaslišal podložnike. Strankam je tudi treba pustiti, da morejo kakor doslej vlagati priziv in revizijo pri notranjeavstrijskih uradih v Gradcu in ne pri osrednjih na Dunaju. Predlagal je za podložniške zadeve sledeči instančni red. Okrožni urad naj preišče zadevo na najkrajši način. Ako mu ne uspe doseči poravnave, naj izreče začasno odločbo ali sodbo. V prizivu se obrne stranka do konsesa, kot zadnja stopnja pa naj velja notranjeavstrijski iudicium revisorium v Gradcu.¹⁹

Predloga o prehodnem posredovanju okrožnih uradov nista uspela. Do 1. 1772 je bil v navadi sledeči vrstni red: podložnik se je obrnil pisмено ali ustno do svoje gosposke. Ako s svojo pritožbo ni uspel, je mogel po preteku 14 dni neposredno tožiti pri konsesu in *causis summi principis, commissorum et subditorum*. L. 1772 pa je vpeljala Marija Terezija vnovič, da se mora podložnik zgledati pri okrožnem uradu, preden toži pri sodišču. Ta postopek je obdržal tudi Jožef II.²⁰

Že februarja 1. 1754 je bil ukinjen konses kot samostojen urad; njegove posle je prevzela reprezentacija in komora tako, da so se vršile pri njej dvakrat tedensko posebne razprave (*sessiones*) inkorporiranega justičnega konsesa.²¹ L. 1754 je prevzel ljubljanski konses tudi apelacije tožb v podložniških zadevah za Goriško in Gradiščansko. V omenjenih grofijah je tvorilo goriško deželno sodišče prvo instanco za tožbe podložnikov in kolonov, ki so imeli zemljišča v zakupu (*affito*) proti gospodom in zemljiškim lastnikom ter obratno.²² Po ukinitvi reprezentacije in komore leta 1763 najdemo konses v enaki obliki pri justičnem oddelku deželnega glavarstva do leta 1784, ko je prenehal delovati.²³

¹⁹ 6. 4. 1753, arh. RK fasc. XXXVII. (konses) in v Herbersteinovem protokolu 1753.

²⁰ 22. 9. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses); tiskana norma Lj. 25. 10. 1753, arh. RK fasc. XXXVII. (konses) in v knjigi resolucij 1753, 411—422; v okviru reprezentacije in komore: 16. 2. 1754, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in v knjigi resolucij 1754, 69—70; pri justičnem oddelku deželnega glavarstva: sestavek o sodnih oblasteh na Kranjskem, njihovih poslih, sodnem redu in procesnem postopku, s. d. (1763—1783), Gr arh. Grmače, fasc. Franc baron Apfalterer, okrožni glavar; 24. 8. 1772, arh. DGl, publ. - polit., fasc. U 8/1; 24. 5. 1773, poročila okrožnega glavarja Franca barona Apfaltererja 46/47, Gr arh. Grmače, fasc. Franc baron Apfalterer, okrožni glavar; 14. 5. 1773, Alphabetisch-Sinoptischer Auszug aller seit dem 1755 bis letzten October 1783 an die krainische Kreisämter erlassenen höchsten Resolutionen, Verordnungen und Befehlen, 198; tiskan patent Dunaj 1. 9. 1781, arh. DGl, publ. — polit., fasc. U 8/2.

²¹ 16. 2. 1754, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in v knjigi resolucij 1754, 69—70.

²² 5. 1. 1754, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in v knjigi resolucij 1754, 32'—34'; 31. 1. 1754, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses); 3. 11. 1753 in 18. 1. 1754, Herbersteinov protokol 1753 oz. 1754.

²³ Sestavek o sodnih oblasteh, s. d. (1763—1782), Gr arh. Grmače, fasc. Franc baron Apfalterer, okrožni glavar; 23. 12. 1775, Miscellanea Hohenwarti

Priziv od konsesa je bil možen le v obliki revizije. V času, ko je bil konses še samostojen, je bil za to pristojen iudicium revisorium in causis summi principis v Gradcu. Po ukinitvi tega graškega urada je šla revizija na directorium in publicis et cameralibus na Dunaju, po letu 1763 pa na notranjeavstrijski gubernij v Gradcu.²⁴

Leta 1784 je postalo deželno sodišče (Adeliges Landrecht) v Gradcu prva instanca za tožbe v sporih, nastalih ex nexu subditelae za vso Notranjo Avstrijo. Priziv pa je šel na notranje in gornjeavstrijsko apelacijsko sodišče v Celovcu, ki je začelo uradovati leta 1782. Od tega je bila možna revizija na vrhovni justični urad (Oberste Justizstelle). Ob decentralizaciji uprave in sodstva leta 1791 je prevzelo omenjene tožbe novopostavljeno kranjsko deželno sodišče (Landrecht), prizivna instanca v Celovcu pa je ostala neizpremenjena.²⁵

Gremij konsesa so tvorili: predsednik, svetniki, tajnik in fiskal. Sej se je udeleževal tudi upravnik bankalnih dohodkov. Vodstvo konsesa je bilo stalno pridržano predsedniku reprezentacije in komore, oziroma po letu 1763 predsedniku deželnega glavarstva. V njegovi odsotnosti je opravljal to funkcijo pri reprezentaciji in komori po činu najstarejši politični svetnik, pod deželnim glavarstvom pa justični svetnik. Za svetnike konsesa so bili dirigirani svetniki deželnega političnega in justičnega urada.²⁶ Fiskal pl. Merzenheim je opravljal vse do leta 1754 tudi službo uradno postavljenega podložniškega odvetnika. Tedaj je prevzel zastopstvo podložnikov njegov namestnik Anton Kappus pl. Pichelstein in ga obdržal še potem, ko je postal leta 1761 fiskal. Če pa zaradi ostalih poslov ne bi mogel tega opravljati, je postavila vladarica pri fiskalnem uradu dr. Franca Luko Mareniga za podložniškega odvetnika. Mogel pa je istočasno zastopati tudi ostale stranke. Od leta 1775 dalje se omenja kot podložniški odvetnik dr. Jožef Matej Klinar.^{26a}

Postopek pred konsesom je mogel sprožiti razen pravnih strank tudi deželni politični urad, reprezentacija in komora oziroma deželno glavar-

X., 84, zbirka rokopisnih knjig 67 (I. 6 d) — patent Gradec 30. 8. 1783, knjiga normalij, resolucij, patentov in okrožnic (sodnih) 1783, 58; 20. 3. 1784, knjiga normalij (sodnih), 1784, 16.

²⁴ 22. 9. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in knjiga resolucij 1753, 411—422; tiskana norma Lj. 25. 10. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses); 16. 2. 1754, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in knjiga resolucij 1754, 69—70; sestavek o sodnih oblasteh, s. d. (1763—1782), Gr arh. Grmače, fasc. Franc baron Apfalterer, okrožni glavar; 3. 9. 1763, arh. DGI, publ. — polit., fasc. L 1/1;

²⁵ Jurisdiksijska norma Dunaj 27. 2. 1784, knjiga normalij (sodnih) 1784, 9. — patent Dunaj 3. 11. 1791, knjiga resolucij 1791—1793, 159—160; J. Polec, Kraljestvo Ilirija, Lj. 1925, 127/128.

²⁶ Innerösterr. Instanz-Calender auf das Jahr 1754 in 1755; Land Crainischer Schematismus 1774 in 1777; Neuer Instanz-Kalender 1780; šematizmi arh. DGI, publ. — polit., fasc. S 6/1, 2; 16. 2. 1754, arh. RK XXXVII. (konses); 3. 9. in 26. 11. 1768, Gr arh. Bled, fasc. Justitialia (procesu s podložniki); 6. 6. 1778, Gr arh. Kolovec, fasc. Justitialia (procesu s podložniki); 23. 6. 1781, Gr arh. Turn pod Novim gradom, fasc. Martin Urbančič, upravnik na Brdu pri Kranju.

^{26a} O pl. Kappusu: 24. 8. 1754, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.); 15. 1. 1761, knjiga resolucij 1761, 10; o dr. Marenigu: 15. 1. 1761, knjiga resolucij 1761, 11/11'; o dr. Klinarju: A. Urbanc, o. d., 56/57; zapriseženi odvetniki niso

stvo, ki so mu bili dolžni okrožni uradi javiti krivične obremenitve podložnikov. Postopek se je mogel pričeti tudi na podlagi kakšne druge ovadbe. V imenu podložnikov je vlagal tožbe njihov uradno postavljeni odvetnik, ki je oskrbel vse potrebne priloge. Če bi pa spoznal, da podložnikova tožba ni uoravičena, je bil dolžan prepričati svojega klienta, da je neprimerna. Da bi preprečili zelo razširjeno zakotno pisarjenje, ni smel sprejemati konses tožb, ki niso bile podpisane od podložniškega odvetnika.

Narok so določili v času dveh do treh tednov po vloženi tožbi. Tožena stranka je bila dolžna predati tožitelju odgovor na tožbeni spis. Na narok so povabili gosposko ali njenega prizadetega uslužbenca, podložnike z njihovim uradnim odvetnikom ter potrebne priče.²⁷ Izjemoma je moglo priti na razpravi do izpremembe v strankah, ako je bil pravdni predmet sporen med dvema gospodoma. Tedaj so dali povabiti podložniki tudi drugega gospoda, ki si je lastil pravico nad pravdnim predmetom. Sodišče je moralo odločiti na prvi obravnavi, ali naj stopi drugi gospod namesto podložnikov v pravdo (Enthebung).²⁸

Na ustni razpravi je moralo sodišče najprej poskusiti, da doseže poravnano strank. Pred sodiščem so razpravljale stranke o pravnem sporu ustno. Ker je bil postopek sumaren, so bili dovoljeni le štirje govori: agendo, excipiendo, replicando in duplicando. O ustni razpravi so sestavili zapisnik (protokol), ki je moral obsegati le bistvene momente. Nato je prešel konses takoj h glasovanju meritorno o sodbi, ne da bi v ta namen izbral posebnega referenta. Sodišče je dalo sestaviti sodni izrek pismeno, vendar ga ni objavilo. Pismeni odpravek je izročilo pisarni, ki je o sodbi obvestila stranke.

Pismeni postopek je bil možen le v posebno važnih primerih, če sporni predmet v glavni stvari ni bil zadostno kvalificiran. Ako bi v tem primeru zaradi spora grozila posebna škoda podložniku ali gospodu, je mogel konsesno zaslišanju strank izdati začasno odredbo. Pismeni postopek pa je potekal po sledečem redu. V glavni stvari so zaslišali pod prisego priče obeh strank, objavili njihove izjave, določili rok 14 dni za pismeno repliko in dupliko, nato overovali pravdne spise, glasovali o sodbi in sporočili izrek sodbe strankam, ki so jih poklicali v ta namen v urad. Neutemeljena zahteva po reviziji je bila kazniva. Tako stranko in njenega odvetnika so kaznovali s predpisano globo ali drugačno kaznijo.

Če ena izmed strank ni prišla na narok, je določilo sodišče nov narok. Stranka, ki je ni bilo, je morala povrniti nasprotniku vse stroške. Pri ponovni zamudi drugega naroka so izdali kontumačno sodbo. Podložniki so bili oproščeni plačevanja sodnih pristojbin.²⁹

bili pri magistratu mesta Ljubljane, temveč pri deželnem glavarstvu; 29. 1. 1778, Gr arh. Kolovec, fasc. Justitialia (procesu s podložniki); moj prispevek Upor podložnikov gospostva Brdo pri Kranju v letih 1781—1783, Kronika IV (1956). 24—29.

²⁷ 22. 9. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in knjiga resolucij 1753, 411—422'; tiskana norma Lj. 25. 10. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses).

²⁸ 3. 9. 1768 in 26. 11. 1768, Gr arh. Bled, fasc. Justitialia (procesu s podložniki); sestavek o sodnih oblasteh, s. d. (1763—1782), Gr arh. Grmače, fasc. Franc baron Apfaltrer, okrožni glavar.

²⁹ 22. 9. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses) in knjiga resolucij 1753, 411—422'; tiskana norma Lj. 25. 10. 1753, arh. RK, fasc. XXXVII. (konses).

Ako se ni ravnal podložnik po sodnem nalogu, bodisi da ga ni izpolnil, ali pa je prigovarjal in je bila iz tega razvidna njegova upornost, je mogel gospod zahtevati izvršbo. Na določen dan so pozvali podložnika z dekretom h konsesu in ga zaslišali. Ako se je podložnik upiral dati svečano obljubo (iuramentum decisivum), da se bo ravnal po sodnem izreku, so uporabili razna prisilna sredstva: zapor, bodisi v ljubljanski grajski ječi, fizično kaznovanje (batinanje), delo v prisilni delavnici ali vojaško nastanitev. Ako pa je bil konses mnenja, da je postala upornost kriminalno kaznivo dejanje, so izročili podložnike deželskemu sodišču v kazenski postopek. Po odobritvi deželnega političnega oblastva, so mogli odvzeti takšnim podložnikom tudi njihove kmetije in jih pregnati iz dežele.³⁰ Leta 1782 je stopil v veljavo nov splošni sodni red, ki je predpisal tudi nov sodni postopek in izvršbeni red.^{30a}

II.

Podložniške pritožbe dajejo precej točno sliko položaja kmetkega prebivalstva v terezijanski dobi, obenem pa kažejo tudi njegova prizadevanja. Razlikovati moremo dve skupini pritožb. Po eni strani so se pritoževali podložniki proti krivicam, protipravno naloženim bremenom, po drugi strani pa so šle pritožbe proti urbarialnim in deželnoknežjim davščinam in obveznostim vobče.

Pritožbe proti krivičnemu stiskanju podložnikov so bile različne po posameznih kresijah Kranjske (Gorenjska, Dolenjska, Notranjska z Istro). Na Gorenjskem so zelo značilne pritožbe glede kratenja posestnih pravic. Ko je zamenjal Žiga baron Zois tri brdske hube z gospostvom Kamen, so odvzeli novi zemljiški gospodje grofje Lamberg omenjenim kmetom kupno pravo in pretvorili hube v zakupne (po 1776).³¹ Neki radovljiški podložnik se je pritožil, da sta zabeleženi dve njegovi kupnopravni njivi, ki ju je kupil l. 1739, v posestni knjižici (Stiftbüchel) kot zakupni. Franc Anton baron Moschkon, ki je bil kot varuh nedoletnih otrok Pavla Žige grofa Thurna njegov zemljiški gospod, mu je osporaval kupno pravo (1760).³² Enako krivično je zahteval Puštal od podložnika primščino od kupnopravne posesti (1760).³³ Tudi so se pritoževali glede neupravičenih dajatev. Velešovski samostan je iztirjal od treh podložnikov stari zaostanek v višini 400 gld kljub patentu, da ne smejo naprtiti gosposke ob smrti kmeta podložnikovega zaostanka novemu prevzemniku (posestniku) hube (1760).³⁴ Loško gospodstvo je naložilo podložnikom neke župe nov žitni činž (Zinsgetreide). Premožni kmetje so nastopili s tožbo in dokazali, da niso dolžni

³⁰ Sestavek o sodnih oblasteh, s. d. (1763—1782), Gr arh. Grmače, fasc. Franc baron Apfalterer, okrožni glavar; I. Žontar, o. d., Kronika IV. (1956); 9. 8. 1769 prez., arh. Jožefa Ferdinanda pl. Kalchberg, fasc. I.; 29. 1. 1778, Gr arh. Kolovec, fasc. Justitialia (procesi s podložniki).

^{30a} Patent 1. 5. 1781. Josephs des zweyten Gesetze und Verfassungen im Justizfache, vom Jahre 1780—1786, 1786, 6 sl.

³¹ 4. 1. 1783 prez., M. Urbančič Žigi baronu Zoisu, Zoisov arh., fasc. Korrespondenca.

³² Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 55.

³³ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 29.

³⁴ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 76; odredba Dunaj 25. 5. 1757 (Lj. 30. 6. 1757), Alphabetisch-Sinoptischer Auszug, 197.

oddajati neupravičeno naložene žitne dajatve. Manj premožne in vse one, ki niso prispevali k pravnim stroškom, pa je silila gosposka še nadalje k temu (1760).³⁵

Na Dolenjskem so se pritoževali kmetje zaradi malomarnega uradovanja okrožnega glavarja. Še l. 1760 niso imeli številni podložniki predpisanih posestnih knjižic, ki bi jih moral oskrbeti okrožni glavar Maks baron Erberg. Kako malo vestno je posloval, je razvidno iz dejstva, da so našli po njegovi smrti ob inventuri zapuščine več kot dva koša posestnih knjižic, ki so bile večinoma še nepodpisane in pomešane z drugimi spisi.³⁶ Zaradi krutega ravnanja svoje gosposke se je pritožil neki podložnik samostana Stične. Ker je ustrelil lisico, so ga kaznovali z 39 udarci in držali 10 dni zaprtega v graščinski ječi (1760).³⁷ Ako se je obrnil podložnik radeškega gospostva do svojega gospoda Danijela Mordax barona Portendorfa le z najmanjšo prošnjo, so ga kruto topli. Baron Mordax je pogosto pozval za zabavo 20 in več kmetov, jih dal zapreti v grajsko dvorišče, jih ukazal batinati in nanje dal ščuvati pse (1751).³⁸ Tudi podložniki Kravjeka so se pritožili zaradi udarcev. Zakupnik graščinske posesti Gregor Fedrann se je zagovarjal, da ni bil v minulih šestih letih noben podložnik več kot dvakrat tepen, in to le zato, ker so zamujali tlako (1760).³⁹ Upravnik prošnje Novo mesto je izgubil pravdo proti svojemu podložniku, ni mu pa hotel plačati v smislu sodbe 9 gld 55 kr. Ko pa je pretepel isti podložnik nekega mlinarja, je moral plačati oskrbniku za ogled 3 gld, prizadetemu mlinarju 10 gld 12 kr in še 1 dukat globe oskrbniku (1760).⁴⁰ Zaradi osporavanja kupnega prava se je pritožil neki podložnik samostana Stične. Od kupnopravnega zemljišča je moral plačati primščino (1760).⁴¹

Tudi zaradi dajatev, ki niso bile utemeljene v urbarju, je bilo nekaj pritožb. Podružnik (Untersass) radeškega gospostva, ki mu je pogorela hiša, se je obrnil do urada stanovskih odbornikov v Ljubljani s prošnjo, da ga oproste za nekaj let davka. Svoji prošnji je priložil izpis svojih dolžnosti iz urbarja. V nasprotju z dejanskim stanjem mu je napisal njegov gospod baron Mordax za 2 gld višji davek. Stanovski odborniki so oprostili podružnika davkov za dve leti. Ko pa je moral podružnik po tem času zopet plačevati davek, je terjal gospod še krivični dodatek dveh gld in opravljanje vozne tlake (Robat Führen) kakor nikoli do tedaj. Vobče so se pritoževali mnogi podložniki tega gospostva, da obračunava gosposka z njimi šele po preteku 4 ali 5 let. Takrat morajo plačati marsikaj, kar so že davno dali. Enako nepošteno je ravnavo gospostvo glede tlake. Razni podložniki so se bili dogovorili z graščino glede tlake. Čeprav so že opravili svojo dolžnost, so morali nekateri kljub temu plačati polovico še v denarju. Nekemu podložniku, ki je bil dolžan opraviti letno 30 dni tlake in je dejansko že odslužil 26 dni, je dala graščina potrdilo le za 9 opravljenih dni

³⁵ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 76.

³⁶ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt. št. 92.

³⁷ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt. št. 69.

³⁸ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 6.

³⁹ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 92.

⁴⁰ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 76.

⁴¹ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 29.

tlake, za ostalih 21 dni pa je moral plačati po 7 kr robotnine (1751).⁴² Nekemu podložniku gospostva Rakovnik so ob rektifikaciji odobrili popust pri dajatvah, toda gosposka ni hotela tega upoštevati in je izterjaval prejšnjo vsoto (1760).⁴³ Sogorniki, ki so spadali pod gorsko palico Ruperč vrh, so se pritožili proti upravniku gospostva Ruperč vrh in prošiji Novo mesto zaradi vinske destine za l. 1750. Ker je napravilo neurje ponekod škodo in je hotelo gospostvo Ruperč vrh pobrati vso desetino v najboljših vinogradih, je prišlo zaradi tega do spora med omenjenima desetinskima gospodoma in nista pobrala desetine. Naslednje leto pa sta jo zahtevala tudi za l. 1750.⁴⁴ Podložniki kneza Auersperga iz Male vasi so se pritožili, ker jih je prisilila gosposka, da so morali prevzeti poleg svojih hub še druge puste ter od njih oddajati redne in izredne dajatve (1760).⁴⁵ Zakupnik graščinske posesti Vinica, Ignac Mandič, je zahteval od podložnikov, da so mu opravljali tlako izven kranjske dežele (na Hrvatskem); pri tem je poginilo kmetom 8 volov (1763).⁴⁶

Na Notranjskem so se pritožili podložniki gospostva Polhov gradec, da hoče graščak napraviti iz njihovih kupnopravnih kmetij zakupne (1762).⁴⁷ Za razmere na Notranjskem je bilo vobče značilno, da so tirjali pri pobiranju deželnoknežjih davkov in urbarialnih dajatev, to je trikrat ali štirikrat na leto, od podložnikov določen znesek na račun hrane (1752). Pri onem delu graščinske posesti Ravne, ki jo je posedoval baron Kotulinsky (1/5), so zaračunali pri pobiranju desetine za hrano izredno visoko denarno pristojbino. Podložniki so trdili, da bi raje dajali dvojno desetino, kot pa plačevali to davščino. Pri drugem delu iste graščinske posesti (4/5) so morali plačevati podložniki pri pobiranju desetine 1 gld 8 kr. za hrano. Na graščinski posesti Bergud (Wergut) sta jemala poštar v Trnovem in Jožef pl. Zanchi pri pobiranju desetine od vsakega snopa 1/2 solda za hrano ((1752)).⁴⁸ Kljub prepovedi reprezentacije in komore, ki je bila objavljena l. 1758, da gosposke ne smejo zahtevati od podložnikov, da bi pili in jedli v graščini ter s tem trošili svoj težko zasluženi denar, so se še tri leta pozneje pritoževali podložniki gospostva Polhov gradec zaradi omenjenega izkoriščanja (1761).⁴⁹ Pri graščini Ravne so morali rediti podložniki jagnjeta, ki so jih bili dolžni dati na račun desetine, eno leto na lastne stroške. Ako jim je pri tem poginilo kakšno jagnje, so morali plačati zanj 31 kr (1752). Gospostvo Senožeče je jemalo za vsako pismeno potrdilo (Verbrie-fung) po premoženjskem stanju podložnikov 2, 3, 4 pa tudi več gld (1752).⁵⁰

⁴² Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 6.

⁴³ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 69.

⁴⁴ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 19.

⁴⁵ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 69.

⁴⁶ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 61.

⁴⁷ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 11.

⁴⁸ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 29.

⁴⁹ Odredba Lj. 27. 11. 1758, Alphabetisch-Sinoptischer Auszug, 197; arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 11.

⁵⁰ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 29.

V Slovenski Istri, ki je obsegala deželski sodišči Novi grad (Podgrad) in Socerb, je obstajal drugačen zemljiškosposposki sistem.⁵¹ Tudi tu so bile številne pritožbe podložnikov, da morajo piti in jesti ob oddaji urbarialnih dajatev. Seveda so jim vse krepko zaračunali. V vlogi, ki so jo poslali po mnenju deputacije najbrž podložniki iz deželskega sodišča Novi grad ali Socerb, so ti prosili vladarico, naj vendar odpravi prisilno točenje vina pri kameralnih uradnikih (mitničarjih, carinikih) ter drugih gosposkah, pri upravniki, pisarjih, sodnikih, županah in pri župnikih. Ako so kupile omenjene osebe vino po 4 kr, so morali plačati podložniki za isto količino 20 kr. Če je spregledal mitničar podložniku 17 kr pri kakšnem blagu, je moral podložnik pri njem zapiti 2 gld. Kolikorkrat so prinesli podložniki dajatve v grad, so morali obedovati pri županu, pa zopet pri pisarju, potem pri upravniku ali celo pri svojem gospodu in vse to drago plačati, sicer so jim takoj zvišali dajatve. Vladarico so prosili nadalje, naj uredi pravično tudi tlako pri popravljanju cest. Pogosto je moral plačati reven kmet na račun te tlake na leto 5 do 8 gld, medtem ko so se znali odkupiti premožni kmetje z mero vina ali na drug način. Da bi vse te nerednosti in zlorabe odpravili, naj postavi vladarica pravičnega komisarja, ki naj enkrat na leto pregleda deželo in sporoči vse pritožbe državnim oblastim (1748).⁵²

Neki podložnik barona Jožefa Marenzija iz Staroda je moral plačati l. 1757 kot denar za priprego 1 gld, naslednje leto 2 gld 16 kr, nato še dvakrat po 1 gld in za stroške izvršbe še 1 gld 31 kr, torej skupno 5 gld 16 kr, medtem ko je znašala njegova dejanska obveznost l. 1757 1 gld 30 kr, naslednje leto pa le 1 gld (1758). Ko se je bil pritožil pri okrožnem glavarju, mu je ta naročil, naj prinese od svojega gospoda posestno knjižico. Pri njem pa je slabo naletel. Komaj je prosil barona Marenzija za knjižico, je dobil brce s čevlji in udarce s polenom.⁵³ Tudi ostali podložniki istega barona v deželskem sodišču Novi grad so se pritožili, da morajo pri pobiranju desetine oddajati za hrano od vsake vasi po 13, 14 ali še več gld (1752). Gospostvo Novi grad je reguliralo pri nekaterih vaseh dotedanjo desetino po snopih in jo pretvorilo v tako veliko desetino v zrnju (Sackzehend), da kmetje nikoli ne pridelajo toliko, kolikor bi morali oddajati na račun omenjene desetine (1752). Podložniki pl. Raaba v istem deželskem sodišču so morali rediti desetinska jagnjeta še eno leto na lastne stroške in lastno nevarnost. Poleg desetine so bili dolžni dajati še dvajseti del pridelkov na račun pristojbine za mlave (1752).⁵⁴

Glede opisanih oblik stiskanja podložnikov moremo ugotoviti, da so deželni uradi odpravili najtežje zlorabe in nerednosti. V hujših primerih so bili kaznovani tudi gospodje ali njihovi upravniki; predvsem so morali povrniti podložnikom napravljeno škodo. Baron Marenzi je bil obsojen na zapor na ljubljanskem gradu.⁵⁵

⁵¹ Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, Kärnten, Krain, Görz und Istrien, Dunaj 1929, 507—9; S. Vilfan, Slike iz Brkinov, Kronika I. (1953), 121 sl.

⁵² Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt brez št.; Herbersteinov protokol 1748 pod 14. 2.

⁵³ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 61.

⁵⁴ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 29.

⁵⁵ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 61.

Drugače pa je bilo v terezijanski dobi glede obveznosti podložnikov, do katerih so bili upravičeni gospodje po urbarju. Pritoževali so se kmetje zaradi previsokih dajatev in tlake.⁵⁶ Dajatve in obveznosti so bile: številne dajatve v denarju (Zins Geld), dajatve v žitu (Zins Getreide) in vinu (Zins Wein), mala pravda, žitna desetina v snopih in v zrnju (Garben Zehend, Sack Zehend), vinska desetina (Wein Zehend), mladiška desetina (Jugend Zehend), gozdna pravica (Forst Recht) odvetščina (Vogtei), gornina (Berg Recht), dajatve na račun užitka posebnih pravic (za izkoriščanje graščinskih gozdov, za pravico lova, ribolova itd.), tlaka oziroma robotnina, tovorjenje (Samb Fahrt) in predenje (Gespunst). Posebne pristojbine so bile lavdemiji in odkupni denar (Abkauf Geld).⁵⁷ Izmed vsega pa je bila najtežje breme tlaka, tako imenovana v deželi običajna dnevna tlaka. Podložnik je bil dolžan prihajati na delo, oziroma pošiljati za delo sposobno osebo, če je bilo potrebno tudi s konjem ali parom volov. Pri nekaterih graščinah so morali priti kmetje tudi z dvojno vprego. Podložnika s celo hubo je mogel poklicati zemljiški gospod na tlako 6 dni v tednu, s polovično ali četrtinsko hubo pa polovico ali četrtino tega časa. Dnevna tlaka je trajala od sv. Jurija (24. aprila), ko so začeli šteti novo leto za tlako, do sv. Mihaela (29. septembra) običajno od sedmih zjutraj do sončnega zahoda, od sv. Mihaela do sv. Jurija naslednjega koledarskega leta pa od osmih zjutraj do sončnega zahoda. Vmes je bil navadno opoldanski počitek. Tedaj in pa včasih tudi zvečer so ponekod dobili podložniki na tlaki hrano in krmo za živino.⁵⁸ Dnevna tlaka je bila najbolj občutna na Dolenjskem, ker so ležala tamošnja mala graščinska posestva tako raztresena, da so bili podložniki pogosto 3, 4 ali še več ur oddaljeni od svoje graščine. Zato so morali kmetje že o polnoči odhajati z doma ali pa biti odsotni ves teden. Če so bili premožnejši, so vzdrževali zemljiškemu gospodu vse leto hlapca. Kmet je zato zamujal lastno delo ali pa je moral docela opešati.⁵⁹

Pri dajatvah in prav tako pri deželnoknežjih davščinah je obstajalo znatno nesorazmerje glede obremenitve v primeri z velikostjo hub. Na Kranjskem so imele cele hube tudi pod 5 mernikov in nad 30 mernikov

⁵⁶ Poimensko, z navedbo gosposke in predmeta pritožbe je možno navesti le redke pritožbe. Tako na pr. na Gorenjskem zaradi tlake oz. robotnine pritožbe podložnikov graščin Jablje, Javornik, Loka, Puštal, Radovljica, Tušanj; zaradi dajatev in davkov: Jablje, Javornik, župnišče Kamnik, Katzenstein, Križ, Loka, Neuhaus, Radovljica; zaradi desetine: Puštal. — Na Dolenjskem zaradi tlake oz. robotnine: Črni potok, Čušperk, Grmače, Ig, Kravjek, Lanšprež, Mala Loka, Mala vas, Mokronog, proštija Novo mesto, Rakovnik, Stična, Turjak, Turn (Podpeč), Turn (baron Codelli); zaradi dajatev in davkov: Črni potok, Čušperk, Feistenberg, Grmače, Ig, Lanšprež, Mala vas, Mokronog, župnišče Mokronog, proštija Novo mesto, Pogance, Stična, Turjak, Turn (Podpeč). — Na Notranjskem zaradi tlake oz. robotnine: Logatec, Lož, Trilek; zaradi dajatev in davkov: Haasberg, Logatec, Lož, Radelseck, Socerb. Graščine sem razdelil po kresijah glede na bivališče podložnikov (arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas in pritožbe podl.); 5. 10. 1751, Herbersteinov protokol, 1751).

⁵⁷ Rektificirani dominikalni akti.

⁵⁸ 6. 3. 1773, arh. DGI, provinciale, fasc. R 5/1; rektificirani dominikalni akti.

⁵⁹ 2. 3. 1771 (priloga k 16. 3. 1771), arh. DGI, publ. — polit., fasc. U 8/1.

posevka.⁶⁰ Vobče pa je bila odvisna zmožnost plačevanja in odrajtovanja obveznosti od gospodarskega položaja podložnikov. Zato nahajamo največ pritožb glede urbarialnih bremen prav na Dolenjskem in v delu Notranjske, kjer je šlo kmetu najslabše. Poročila navajajo da je bilo na Dolenjskem, v Suhi Kranjini, okoli Metlike in Črnomlja, na Pivki, v Istri in na Krasu mogoče za pusta le s težavo dobiti kruha, okoli Velike noči pa ga vobče kmetje niso več imeli. Tu so imeli le redki kmetje lastno živino. Često niso posedovali pri hiši razen žene in otrok ničesar živega. Na Dolenjskem so vpregli kmetje v voz sicer 4 do 5 konj. Bilo je pa tudi 4 do 5 gruntarjev lastnikov takega voza, ker je vsak posedoval le kakšen del voza in vpregel svojo živino.⁶¹ Razen tega je bila v teh krajih še majhna možnost postranskega zaslužka. Vse te okoliščine so imele za posledico, da podložniki navadno niso imeli gotovine na razpolago, da bi v redu in o pravem času plačali svoje davke in dajatve. Zato so imeli kmetje stalno velike urbarialne in davčne zaostanke. Gosposke so jemale zaradi tega skoraj redno takoj po žetvi in trgatvi kmetom vino in belo žito ter med, vosek, mast in druge kmečke pridelke na račun dajatev, davkov, kontribucije ali obresti starejših dolgov. Zato so na primer prepovedovala gospostva kmetom prosto trgovino z medom in voskom. Odvzetemu žitu, vinu in ostalim pridelkom je določala gosposka sama ceno ter jih pogosto prodala za štirikrat višjo ceno naprej. S takim ravnanjem so često tudi namerno spravljali kmete v dolgove, svoje kapitale bogato izterjevali, kmet pa je obtičal trajno v dolgovih.⁶² Zato ni čudno, da je bilo po poročilih iz leta 1770 pri 55 graščinah na Dolenjskem 409 pustih hub in da so se kmetje izseljevali na Hrvaško.⁶³

Često so se pritoževali podložniki zaradi višine dogovorjenih denarnih dajatev. Te so nastale tako, da so nadomestili tlako z denarjem (re-luirali) ali pa je šlo za pavšalizacijo dajatev. Vsi ti dogovori pa so bili le začasno veljavni, največ do konca življenja gospoda ali podložnika in zato niso vezali naslednikov. Kadar ni bil čas veljavnosti dogovora določen, je mogla katerakoli stran vedno zahtevati opravljanje obveznosti po urbarju. S tem je mogel gospod izsiliti višjo robotnino namesto tlake, ali pa je podložnik, ko so mu odrasli otroci, raje odslužil gospodu tlako v naravi.⁶⁴

Pri nadomestitvi dnevne tlake z denarjem si je gospod običajno pri-držal določeno število dni tlake v naravi. Robotnina je redno znašala na Kranjskem v osemdesetih letih 18. stoletja do 16 gld.⁶⁵ Gospodje pa niso izsiljevali le robotnine, često so tudi zviševali število dogovorjenih dni.

⁶⁰ Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 76; 1770 (anonimni odgovor na nagradno vprašanje glede koncentracije hub), arh. Kranjske kmetijske družbe, fasc. P 5.

⁶¹ S. d., Snopič stanovski arh., fasc. 320, pomisleki glede rektifikacije 1753, 1754.

⁶² 2. 3. 1771 (priloga k 16. 3. 1771), arh. DGl, publ. — polit., fasc. U 8/1; 12. 4. 1752, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.); arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 92; arh. RK, fasc. XXVIII (pritožbe podl.), akt št. 17 in 23.

⁶³ 1770, arh. DGl, provinciale, fasc. O 1/1.

⁶⁴ S. d., Snopič, stanovski arh., fasc. 320, pomisleki glede rektifikacije 1753, 1754; arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas in pritožbe podl.).

⁶⁵ 3. 5. 1782, arh. DGl, provinciale, fasc. R 5/1.

V anonimni spomenici socerbskih oziroma novograjskih podložnikov so ti navedli, da so morali prej odkupiti tlako z 10 gld., sedaj pa že z 30 gld.⁶⁶ Podložniki barona Marenzija iz deželskega sodišča Novi grad so morali peljati na leto 12 voz lesa v Trst, pred letom 1752 pa je začel zahtevati baron denarno pristojbino.⁶⁷ Trije brdski podložniki, ki so jih predali leta 1776 gospostvu Kamen, so bili dolžni plačevati le 8 gld. in 26 kr. robotnine, novemu gospodu pa že 14 gld. ter odslužiti nekaj dni v naravi.⁶⁸ Graščina Turn pod Novim gradom je zvišala svojim podložnikom okoli leta 1750 število šestih dni na 20,⁶⁹ na Brdu pa je Žiga Zois zvišal pred letom 1780 število pridržanih dni za 9 dni ročne in 3 dni vprežne tlake.⁷⁰ Na graščini Jablanica so naložili domkarjem dnevno ročno tlako. Na praznike so morali nositi pisma, ob žetvi pa priti še z enim fantom ali zanj plačati 17 kr. na dan.⁷¹

Končno so se pritoževali podložniki tudi glede odkupnega denarja in primščine, ker so izsiljevali zemljiški gospodje višji odkupni denar in primščino. V smislu deželnega prava je bila odvisna višina odkupnega denarja (ki ga je plačal podložnik, ako je zamenjal gosposko) ter primščine (ko je prevzel zakupno kmetijo) od dogovora med njim in zemljiškim gospodom. Dejansko pa se je mogel podložnik samo odločiti, ali pristane na gospodove pogoje ali ne, ter se s tem odkupi, oziroma sprejme zakupno kmetijo in si jo zagotovi do konca življenja, ali ne.⁷² Vobče so terjali zemljiški gospodje v drugi polovici 18. stoletja vedno višjo odkupnino in primščino.⁷³

Vzroki za zviševanja niso pojasnjeni. Vprašanje je, ali je možno iz teh naraščajočih obremenitev sklepati na poslabšanje gospodarskega položaja podložnikov v terezijanski dobi. Upoštevati je treba, da je nazadovala kupna moč denarja in da je to čas agrarne konjunktura.⁷⁴ Tudi je že začela rasti donosnost kmetijskega gospodarstva. Značilno pa je tudi, kar so trdili v anonimni pritožbi kmetje iz Slovenske Istre: čim bolj spravlja vladarica svetne in cerkvene gospode z nalaganjem premoženjskega davka v zadrego, tembolj stiskajo ti revnega kmeta.⁷⁵ V tem primeru je bilo zviševanje dajatev način prevalitve graščinskih davkov na podložnike.

Pri deželnih uradih so smatrali pritožbe podložnikov proti urbarialnim pravicam za kaznivo nadlegovanje uradov. Kot člani privilegiranega fevdalnega razreda so zagovarjali uradniki stanovske interese. Samo po sebi je

⁶⁶ 14. 2. 1748, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt brez št. in v Herbersteinovem protokolu, 1748.

⁶⁷ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt. št. 29.

⁶⁸ 4. 1. 1783, M. Urbančič Žigi baronu Zoisu, Zoisov arh., fasc. Korrespondenca.

⁶⁹ 25. 5. 1781, M. Urbančič Žigi baronu Zoisu, Zoisov arh., fasc. Korrespondenca.

⁷⁰ J. Žontar, o. d., Kronika IV. (1956).

⁷¹ Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt. št. 29.

⁷² Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas in pritožbe podl.).

⁷³ Primska pisma in računske knjige v Gr arh.

⁷⁴ W. Abel, Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis zum 19. Jahrhundert, Berlin 1935, 104 sl.

⁷⁵ 14. 2. 1748, arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt brez št. in v Herbersteinovem protokolu, 1748.

bilo po njihovem prepričanju razumljivo, da ni mogoče zmanjšati urbarialnih dajatev in dolžnosti. Te so gospodstva plačala ob nakupu, na te dajatve in dolžnosti je pristal podložnik, ko je dobil kmetijo in od teh dohodkov so morala gospodstva plačevati kontribucijo deželnemu knezu. Ne da se predpostavljati stiskanja, ker je iz izkušnje dovolj znano, da imajo podložniki navado tudi kadar gre le za nekaj krajcarjev, nastopiti sodno pot proti gospodu. Večina, če ne vsi ti podložniki, ki se pritožujejo, so bili po mnenju uradnikov zapeljani od koristoljubnih in prepovedanih zakotnih pisarjev. Predlagali so vladarici, da bi morali kaznovati podložnike, ker se neupravičeno pritožujejo. Morali bi jih vkovati v železje ter poslati na javna dela. Okrožni glavar Franc baron Apfalterer se je bal l. 1760, ko je prejel deželnoknežji komisar Rajmund grof Perlas nad 2000 pritožb kranjskih podložnikov, da bi prevelika množica onih, ki bi morala biti kaznovana, izzvala lahko zle posledice. Zato je predlagal, da ne sprejme noben urad podložniške pritožbe ali spomenice, ki ne bi bila podpisana od zanesljivega pravnika. Telesno je treba kaznovati one, ki bi se upali predložiti spomenico brez omenjenega podpisa uradu. Morali bi zadušiti zalego zakotnih pisarjev, ki kradejo podložnikom s praznimi obljubami čas in iz žepa denar. Svetoval je, naj ob prvem primeru pošljejo zakotnega pisarja skupno s podložnikom nekaj dni na javna dela v deželi. Reprezentacija in komora je priporočala, da izterjajo od zakotnih pisarjev na ta način pridobljeni denar, češ da so zahtevali za sestavo spomenice več sedemnajstic ali celo zadnje denariče od podložnikov.⁷⁶

Tak odnos je razumljiv, ker je bilo uradništvo sestavljeno iz starega fevdalnega razreda, novi birokratski sloj pa je šele nastajal in dal avstrijskemu družbenemu sestavu v naslednjem času posebno obeležje. Ker podložniki s svojimi pritožbami glede urbarialnih obveznosti niso uspeli, so se obračali po odposlancih naravnost na dvor do vladarja. Denarna sredstva so zbirali, spomenice pa sestavili zakotni pisarji. Sicer so centralni uradi kljub nasprotovanju deželnih uradov, češ da se krši njihov ugled, obravnavali take spomenice, le redko pa so podložniki kaj dosegli.⁷⁷ Zato so si skušali pomagati sami. Nastajali so nemiri, kmetje so se upirali in niso hoteli izpolnjevati svojih obveznosti. Tako so se uprli l. 1750 zagorski kosezi svojemu gospodstvu Gamberk zaradi svojih svoboščin.⁷⁸ 1753. leta so ubili kmetje na sejmu pri stiškem samostanu 3 uradnike tobačnega urada in 3 vojake.⁷⁹ 1757. leta so se uprli smledniški podložniki tlaki, v letih 1768—70 pa dajatvi za gozdno pravico.⁸⁰ Podložniki Jame (Grubenburg) niso hoteli l. 1769 več opravljati dnevne tlake.⁸¹ Enako podložniki Črnega potoka l. 1762. Slednji so osvobodili v graščini zaprtega biriča, ki ga je dal zapreti zakupnik graščinske posesti Franc Aparnik. Birič jim je namreč svetoval, naj se uprejo zakupniku glede na opravljanje dnevne

⁷⁶ 28. 8. 1760, arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 92; 31. 7. in 4. 8. 1760, arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 76 in 82.

⁷⁷ 9. 8. 1769 prez., arh. Jožefa Ferdinanda pl. Kalchberg, fasc. I; arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt št. 82; J. Zontar, o. d., Kronika IV (1956).

⁷⁸ 9. 2. 1750, Herbersteinov protokol, 1750.

⁷⁹ 5. 6. in 9. 6. 1753, Herbersteinov protokol, 1753.

⁸⁰ VI. Levec, o. d., 211, 273/4.

⁸¹ 9. 8. 1769 prez., arh. Jožefa Ferdinanda pl. Kalchberg, fasc. I.

tlake v času košnje.⁸² Leta 1778 so se uprli podložniki Kolovca zaradi gozdne pravice⁸³ in l. 1781 brdski podložniki zaradi dnevne tlake.⁸⁴ V takih primerih so ravno s tožbo pri konsesu in njegovo izvršbo prisilili zemljiški gospodje podložnike k pokorščini. Vendar je značilno pri vseh kmečkih uporih v terezijanski dobi na Kranjskem, da so omejeni le na podložnike posameznih gospodstev.

III.

Pri prizadevanju Marije Terezije, da uredi položaj kmetских podložnikov, ločimo dve fazi. Najprej je od leta 1747 postavila novim državnim uradom nalogo, da zaščitijo podložnike, preprečijo krivične obremenitve, ki so šle preko urbarja in deželnega običaja, in odpravijo vsa stiskanja.⁸⁵ Reprezentacija je izvedla leta 1748 obsežne poizvedbe glede nepravilnosti. Žal pa rezultat ni znan, ker ni bilo mogoče dobiti odgovorov.⁸⁶ Davčna rektifikacija v letih 1747—1757 je komisijsko ugotovila podložniške obveznosti. Kmetje so prejeli posestne knjižice, kjer so bile navedene vse podložniške dolžnosti. V ostalem pa je vladarica le apelirala na pravičnost zemljiških gospodov.⁸⁷

Leta 1769 pa je šla Marija Terezija še naprej. Pritožbe podložnikov glede urbarialnih dolžnosti in njihov položaj vobče ji je dal povod, da je skušala regulirati gospodstvena razmerja med podložniki in gospodi ter je s tem posegla v globoko vkoreninjeni fevdalni sistem. Poskušala je doseči prevedbo zakupnih kmetij v kupne. Pozvala je zemljiške gospode, naj prevedejo hube. Kot kupnino za pridobitev kupnega prava je priporočala, naj prepusti zemljiški gospod kmetijo podložniku, ki za svojega življenja nič ne plača, po njegovi smrti pa dobi iz njegove zapuščine 10% prave cenilne vrednosti zemljiški gospod kot umrlino (Sterbrecht), od novega posestnika pa ravno tako 10% za kupno pravo. Isti lavdemij bi bilo treba plačati pri vsaki spremembi posestnika. V kupno pravo so mogli dobiti kmetijo tudi proti letnemu znesku, bodisi v denarju ali v pridelkih. Višino kupnine pa vladarica ni določila, marveč je to prepustila dogovoru med gospodom in podložnikom. Toda tudi ta poskus ni bil uspešen. S prevedbo kmetij so začeli šele po patentu Jožefa II. leta 1782.⁸⁸

Tudi pri najtežjem podložniškem bremenu, dnevni tlaki, je nameravala vladarica izvesti regulacijo. Poslala je leta 1772 kranjskim stanovom dolnje-

⁸² Arh. RK, fasc. XXVIII. (pritožbe podl.), akt. št. 18.

⁸³ 1778, Gr arh. Kolovec, fasc. Justitialia (processi s podl.).

⁸⁴ J. Žontar, o. d., Kronika IV. (1956).

⁸⁵ 15. 4. 1747, Miscellanea Hohenwarti, zbirka rokopisnih knjig, 67 (I. 6 d); tiskan patent Dunaj 6. 10. 1748, zbirka patentov, fasc. P 3 a; arh. RK, fasc. XXVII. (posli reprezentacije in komore); 29. 7. 1775, arh. DGI, publ. — polit., fasc. L 1/2; E. Patzelt, Bauernschutz in Österreich vor 1848, Mitteilungen d. Inst. f. österr. Geschichtsforschung LVIII (1950), 637 sl.; P. Radics, Maria Theresia und das Land Krain 1740—1780, Novo mesto 1881, 39 sl.

⁸⁶ 6. 7. 1748, stanovski arh., fasc. 379 d, ovoj podložniki.

⁸⁷ 29. 9. 1769 (priloga), arh. DGI, publ. — polit., fasc. U 8/1.

⁸⁸ Razglasi deželnega glavarstva: 20. 4. 1770, 21. 1. 1771, 14. 8. 1772 in 21. 2. 1774, spis s. d. o prevedbi kmetij, Gr arh. Krumperk, fasc. Normalia; J. Polec, Prevedba, 158 sl.; patent Lj. 2. 8. 1782 pri J. Polec, Prevedba, 203 sl.

avstrijski patent iz istega leta, ki je urejal tlako. Naročila je, naj ga preuredijo za Kranjsko ter sestavijo osnutek patenta. Deželni stanovi so naslednje leto izrazili svoje pomisleke proti njemu. Če bi sprejeli dolnjeavstrijski patent, bi se kranjskim podložnikom poslabšal položaj. V Dolnji Avstriji je namreč moral prihajati kmet na tlako 104 dni na leto s 4 konji, na Kranjskem pa le z enim. Po njihovem mnenju ne bi bilo pravično znižati tlake, ker so upoštevajoč vrednost tlake mnoge kameralne in zasebne posesti prodali posameznikom, oziroma so jih bivši deželni uradi na javnih dražbah prodali in je bila obveznost tlake tudi obsežena v kupni ceni, vključena v deželni deski in tako tudi rektificirana. Znižanje tlake ne bi bilo mogoče izvesti brez kršenja javnega zaupanja, ker so plačevali na račun tlake v kataster 20%. Če bi hoteli ravnati pravično, bi morali bivši imetniki gospostev preveč prejeti kapital na račun tlake vrniti sedanjim imetnikom ter bi morali tudi odpisati kontribucijo za tlako. Iz tega pa bi nastali številni pravni spori. Kmetijstvo bi po mnenju stanov utrpelo veliko škodo, ker ne bi bilo mogoče številnih dominikalnih zemljišč niti dati v zakup, niti naseliti s podložniki, ker ležijo ta zemljišča pogosto predaleč od vasi, ali pa imajo podložniki sami dovolj obdelovalne zemlje. Pri zmanjšanju tlake bi propadla gospod in desetinski zavezanec, kajti kar poberejo desetine sedaj v enem tednu, bi bilo mogoče pri znižanju tlake (zaradi manjše delovne sile) šele v dveh ali treh tednih. Enako bi moralo propasti po presoji stanov kranjsko vinogradništvo, ker zahteva določen obdelovalni čas. Zato so priporočali vladarici, naj ne regulira tlake in pusti tako, kot je bilo doslej v običaju.⁸⁹ Odgovor stanov ni bil stvaren. V bistvu predstavlja le zagovor fevdalnih »pravic«, kakor je bil tedaj splošno v navadi. Leta 1778 je izšel patent, ki je urejal tlako na Štajerskem, na Kranjskem pa ni izvedla Marija Terezija regulacije in je ostalo do jožefinske dobe še po starem.⁹⁰

Obstajali so tudi načrti urediti urbarialne dajatve.⁹¹ Dedno podložništvo (*Erbunterthänigkeit*) je ostalo v veljavi vse do Jožefa II. Zemljiški gospod je mogel zahtevati svojega podložnika (rojenjaka) od kogarkoli nazaj.⁹² Tudi do reform patrimonialnega sodstva v terezijanskem času še ni prišlo. Ostalo je v veljavi, kakor je bilo skozi stoletja. Tem ukrepom se pridružuje kot zelo pomembni sestavni del takratne agrarne politike tudi pospeševanje kmetijstva; pri tem je šlo za neposredno pospeševanje kmetijskega donosa.

Marija Terezija je bila v svojih reformah in načrtih dalekosežna. V marsičem je uspela, številna prizadevanja pa, kot smo videli, niso rodila uspeha. Poseg absolutistične države v fevdalni zemljiškogospodski sistem predstavlja le eno stran globokega preobrata, ki je zadel tudi politično moč zemljiških gospodov v deželnem zboru. Plemstvo, sicer privilegirani razred,

⁸⁹ 31. 10. 1772 in 6. 3. 1773, arh. DGI, provinciale, fasc. R 5/1.

⁹⁰ A. Mell, o. d., 138; patent Lj. 16. 8. 1782, arh. DGI, provinciale, fasc. R 5/1.

⁹¹ 25. 1. 1772, arh. DGI, publ. — polit., fasc. U 8/1.

⁹² Arh. RK, fasc. XXVIII. (Perlas), akt št. 76; patent Lj. 13. 9. 1782; J. Polec, O odpravi nevoljništva na Kranjskem, Zbornik znanstv. razprav IX. (1933), 191—211.

ki pa je zgubljalo dotedanje funkcije, je zagovarjalo svoj obstoj z Montesquieujevim naukom o pouvoirs intermediaires, svoj odpor pa opiralo na načelo nedotakljivosti lastnine.³³ Začeto delo Marije Terezije je nadaljeval z mnogo večjo odločnostjo njen sin Jožef II.

SONDERGERICHT FÜR UNTERTANENBESCHWERDEN UND VERSUCHE ZUR REGULIERUNG DES UNTERTÄNIGKEITSVERHÄLTNISSES IN KRAIN IM ZEITALTER MARIA THERESIAS

(Zusammenfassung — Resumé)

Seit dem Mittelalter war das Gericht des Landeshauptmanns in Krain für die Klagen der Untertanen gegen ihre Grundherren bzw. der Grundherren gegen ihre bäuerlichen Untertanen zuständig. Im Verlaufe der allgemeinen Verwaltungsreformen und im Bestreben die Lage der Untertanen zu regeln, nahm Maria Theresia die Entscheidung der Streitigkeiten, welche aus dem Untertänigkeitsverhältnisse hervorgingen, den ordentlichen Gerichten ab. Im J. 1749 wurde für diese Klagen ein Sondergericht (iudicium delegatum) aufgestellt, bald darauf aber diese Angelegenheiten der sog. Regierung zugewiesen. In den J. 1750/51 gab es in Ljubljana wieder ein iudicium delegatum in causis subditorum. Als dann dieses Spezialgericht aufgehoben wurde, übernahm die Entscheidung der erwähnten Klagen das Landrecht als ordentliches Gericht, doch mußte der Untertan bereits seine Beschwerden beim zuständigen Kreisamte vorgebracht haben. Da es deswegen zu Kompetenzkonflikten zwischen den politischen und Justizbehörden kam, wies M. Theresia im J. 1753 die Untertanenklagen gegen ihre Grundherren bzw. der Grundherren gegen ihre Untertanen, soweit sie aus den Untertänigkeitsverpflichtungen hervorgingen, dem Konsesse in causis summi principis et commissorum zu. Dieser bestand bereits seit dem J. 1751 und war für Maut-, Tabak- und andere Regal- und Fiskalan gelegenheiten zuständig. Im nächsten Jahre beschloss er seine Tätigkeit als selbständige Behörde und wurde der Repräsentation und Kammer inkorporiert. Im Zuge der Verwaltungsreformen des Jahres 1763 finden wir den Konsess bei der Justizabteilung der Landeshauptmannschaft. Seine Tätigkeit wurde in Ljubljana im Jahre 1784 beendet. Von nun an war das adelige Landrecht in Graz die 1. Instanz für Klagen ex nexu subditelae für ganz Innerösterreich.

Die Vertretung der Untertanen vor dem Gerichte übernahm im J. 1749 der Fiskal bzw. Vizefiskal. Im J. 1761 bestellte man einen besonderen Untertanenadvokaten. Von der Entscheidung des Konsesses ging die Berufung in der Form der Revision. Das Verfahren war summarisch und mündlich. Gestattet waren 4 Parteienreden. Das schriftliche Verfahren war nur in besonders wichtigen Fällen möglich. Wurde der gerichtliche Befehl nicht erfüllt, kam es zum Vollzugsverfahren gegen den Untertanen.

Alle Rechtsstreitigkeiten, welche nicht aus dem Untertänigkeitsverhältnisse hervorgingen, behandelten und entschieden die ordentlichen Gerichte (das Landrecht, bzw. seit 1763 die Justizabteilung der Landeshauptmannschaft).

Die Untertanenbeschwerden wegen ungerechter Bedrückung waren verschiedenen Inhalts: In Oberkrain wegen Schmälerung von Besitzrechten und unberechtigter Forderung von Abgaben, in Unterkrain wegen nachlässiger Amtierung des Kreishauptmanns Maximilian Baron Erberg, wegen grausamer Behandlung von Untertanen und unberechtigter Abgaben. Für die Verhältnisse in Innerkrain war vor allem charakteristisch, dass die Grundherren von den

³³ Spomenica kranjskih stanov po smrti Jožefa II., Gr Dol, Raigersfeldovi spisi, fasc. XXI; H. Hassinger, ocena O. Brunner, Adeliges Landleben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohnberg 1612—1688, Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 36 I., 294.

Untertanen unberechtigt einen Geldbetrag für die Verköstigung forderten. Im slow. Teile Istriens beklagten sich die Bauern, dass man sie bei der Leistung der Abgaben beim Grundherrn zum Essen und Trinken nötige, ferner beschwerten sie sich über unberechtigte Abgaben und grausame Behandlung.

Eine zweite Gruppe von Beschwerden bezieht sich auf die Verpflichtungen der Untertanen, welche in den Urbaren bestimmt waren. Dies waren: Zinsgetreide, Zinswein, Kleinrechte, Garben- und Sackzehent, Weinzehent, Forstrecht, Vogteigetreide, Bergrecht, Robot und Saumfahrt. Besondere Abgaben waren die Laudemien und das Abkaufgeld. Die Bauern beschwerten sich über die Höhe dieser Lasten. Am empfindlichsten spürten die Bauern die Robot, die sogenannte im Lande gebräuchliche tägliche Robot. Bezüglich der Größe der Hufen und ihrer Belastung mit Abgaben und Leistungen gab es große und unverhältnismäßige Verschiedenheiten. In Unterkrain und im Innerkrain, wo es dem Bauern am schlechtesten ging, war die Hauptursache seine äußerst schlechte wirtschaftliche Lage. Da gab es bei den Bauern große Urbarial- und Steuerrückstände. Zahlreiche Hufen waren öde. Die Bauern beklagten sich auch wegen der Vergrößerung der früheren Beträge bei Reluition von Robottagen gegen Geldbeträge, ferner über die Höhe des Abkaufgeldes und Empfanggeldes. Im allgemeinen kam es in der zweiten Hälfte des 18. Jh. zur Erhöhung dieser Beträge.

Die schwersten Mißbräuche und Unregelmäßigkeiten bestraften die neu aufgestellten politischen und Justizämter im Lande. Bei den Urbarialverpflichtungen war es aber anders. Die Landesämter betrachteten die Beschwerden der Untertanen gegen solche für eine straffbare Behelligung der Ämter. Daher richteten die Bauern ihre Klagen direkt an den Hof und es kam auch zu Widerstandsbewegungen und Aufständen. Doch konnten sie keinen Erfolg erringen.

Im J. 1747 beginnt die erste Phase der thesianischen Reformen bezüglich des Untertanenverhältnisses. Die neuen staatlichen Behörden ermöglichten die Aufsicht über die Verpflichtungen der bäuerlichen Untertanen. Im J. 1769 begann man mit der unmittelbaren Regulierung des Untertanenverhältnisses. Man suchte die Verwandlung der Miet- in Kaufrechte zu erreichen und bereitete das Patent zur Regulierung des Robot vor. Doch griffen diese Versuche nicht durch. Erst Joseph II. betrat den radikalen Weg.